

Ühe luuleteose elementidest

Eeva Niinivaara

I. Haruldane sõnavara

Bernard Kangro esimese luulekogu (Sonetid 1935) sisuvärskus ja pildistiku ilmekus luuletusis pääseb mõjule eriti just keelelise omapära, oskustlikult kasutatud eesti keele sõnavara, murdesõnade, neologismide, etnograafiste sõnade ning vahel ka autori omaloominguliste väljendite tõttu. Värskeid keelekujundeid, võrdlusi ja sümboteid on samuti külluses. Käesolevas töös püüan haruldast sõnavara registreerida *Kogutud luuletuste* redaktsioonis,¹ võrreldes sõnade võimalikku esinemist Aaviku Uute sõnade sõnastikus (1921), lüh. Aavik, ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Õigekeelsuse sõnaraamatus (1960), lüh. Õsr. Lõpuks on küsitletud ka autorit ennast ja kolmel korral on otsitud seletust Kask—Saareste Lisasõnastikust (1930/33).

Sonettide rikast floorat märgitakse taimenimetustega, mida on sadakond, kõik rahvapärasel kujul. Keskele botaanikasõnastik ei kuulu siiski käesolevasse registrisse, nagu ka kitsam faunaline mitte, on aga äärmiselt huvitav. Toodagu näiteid botaanikast: kassikäpp, peetrilill, kirbulill, sõiralill, uupaats, ubalill, vareselill, kullerkupp, nurmenukk, kurekell, kurekatel, konnakuusk, peniputk, mürkputk, sarik, pruunlill, juudapööris, riburaik, kalmus, tarn, vecosi, takjas, hernes, hiirehernes, münt, penitatar, köömned, vesiroos, jõemari, limahein, vesisulg, angervaks, jänesevill, nälghein, naat, virnas, karusammal, sõnajalg, pilliroog, soetõlv, tõrvasninn, tulilill, nisu, oder, rukis, võrikjuur, ohakas, linaõis, lippkaer, joovikas, palukas, kukehari, mesilill, jõelõng, lõmmuleht, jõekupp, ilmahein, kastehein, puju, villohakas, roog, kanarbik, huulhein, kanakoolja, kurerohi, kortsleht.

Faunat, lindude, kalade, muude vecolendite ja roomajate mikromaailma on ka sõnadega piiritletud, see pole siiski liigirikkuses flooraga võrreldav. Lindudest mainitakse lauluräästas, koovitaja, kakk [= öökull], roolind, roosiitsitaja, jõetilder, part, sookikas ja kaaren. Kaladest on nimetatud haug, muist

¹ Bernard Kangro, *Minu nägu. Luuletusi 1934—1969*. Selles kogumikus on siis koos ligi nelja aastakümne toodang, kolmeteiskümmend luulekogu ja lisaks vahepõimikud, milledesse on koondatud ajakirjades ilmunud, osalt ka seni avaldamata luuletusi.

vecolendeist kaan, püdal [= must- või hobukaan], mudakonn, jõhvuss, sooja tõrvasmadu ning sivvukene.

Põrnikaid ja mardikaid on pääle selle. Suurtest loomadest esineb hobune, ruun, sikk ja kass.

Haruldasi sõnu

atus

— — on lilli sülem — — kui üliküllas värvioher [= ohter] atus. (lk. 20) / Aavik: / Ösr: att, atu *etn.* = Hiiu naiste päakate / Autor: »atus» sõnast »atma» = ahtma (kirjand.) vilja või muud rehetares partele kuivama panema (Lõuna-Eesti).

esmikteos

Pärast esmikteose ilmumist (lk. 7) / Aavik :esmik; 1921. a. alles ettepanekustaadiumis olev derivaatneologism. A. soovib seda sõna tarvitada »esimehe», »juhi» tähenduses. / Ösr: —; soovib esikteos.

hahetama

— — hommik hahetab (lk. 8) / Aavik ja Ösr: hahetama (*murd.*) hallina paistma / Autor: hahetama, sõnast hahk = hall (Lõuna-Eesti).

harad

Känd tõstab vastu taevast sõestund harad (lk. 17) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: hara, mitm. harad = haru.

heik

— — nurmenukk on unund heigust meelest (lk. 11) / Aavik: — / Ösr: heik, heigu, keskv. heigem, üliv. kõige heigem (*murd.*) = erk, kerglane.

hiile²

Vaid mõni hiile haljendama löönd (lk. 28) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: hiile, iile = mitte veel roheline viljaoras; hiiletama, iiletama = punakalt, õige vähe haljendama, viljaorase kohta (Urvaste Oe küla).

kuhtund

Ju kevadlöömas kuhtund kullerkupp (lk. 11) / Aavik: kuhtuma (*murd.*): raugema, nõrkema, minestama / Ösr: kuhtuma = raugema, nõrkema, jõuetumaks muutuma.

kõrsne, terajane

Maad vastu — — / on räsitud ning kõrsne nurmenõlv / kus lakkama peaks terajane põld. (lk. 25) / Aavik: — / Ösr: kõrsine, -se [põld] / terajas, -a = m.s. terarikas / Autor: terajane = terarikas, täisteri sisaldav.

laju

Saad kergeks siin ja ujud nagu laju (lk. 20) / Aavik: laju = raasukene, liblekene / Ösr: laju = kübe, raasuke.

² Lisasõnastik: iile, iilme = idu, oras.

lanne

Soos lanne lande kõrval nagu sild (lk. 20) / Aavik: — / Ösr: lanne, lande (*põll.*) = nimme (näit. hobusel) / Autor: lanne = vesine, mudane koht teel, heinamaal jne. (Urvaste Oe küla).

läigendus

Jää läigendusse sõites kadus vöör (lk. 9) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: läigendus = võib olla et omalooming, aga pole võimatu, et esineb igal pool.

lämuvesi

Must püdal [= hobukaan] vookleb lämuvees kui siug (lk. 19) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: tavaline sõna.

maisesaar

— — ja õitseb sohu vajund maisesaar (lk. 17) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: maisesaar = maismaa saar tümas soos või rabas.

mültuma

Lai järvepära mültub roostesooks (lk. 19) / Aavik: mültuma = sumbunuks, umbseks minema (vesi, tiik) / Ösr: — / Autor: mültuma = umbsuse tõttu kustuma (söed), mädanema (heinad).

mõhn

— — kivi mõhna ümber kirjud veermed (lk. 17) / Aavik: — / Ösr: mõhn, -a = kühm, kõrgendik, naha paksend / Autor: mõhn = kämbla tagumine osa (käämõhn), muskel pöidla taga.

nestib

— — ajad tulevad, mil vihmas nestib / — — lõikuspäev (lk. 30) / Aavik: neste (*soome*) = vedelik / Ösr: neste (*aiand.*) mesineste; ka piltl.: nestene. Verb nestima, nestida puudub / Autor: nestima = niiskeks saama.

nährikas, kagar

All üllatav on võrikjuurte paljus / kus liivakadak nährikas ning kagar (lk. 9) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: nährikas = väike, kuid sitke (näit. nährikas poiss) (Urvaste Oe küla). kagar = kahar.

närbe habin

— — metsa habin närbe / siis teatas kevadest, mis hiljaks jäänd (lk. 9) / Aavik: närp, -rva, närbe = söögiisutu, jõuetu / Ösr: närb, närva = jõuetu, rauged, isutu; närbus = isutus / Aavik: *ha'in* — / Ösr: habin: habisema = vabisema, kohisema / Autor: habisema = nõrgalt häälitsema; närbe = jõuetu (Urvaste Oe küla).

pöörast ajama

Musthaljas kaerapöld ju pöörast ajab (lk. 12) / Aavik: pööris = 1) keerd, keeris, 2) õite kobar / Ösr: pööris = 1) keeris, 2) õisik, mille külgharud hargnevad kobarataalisteks osadeks / Autor: pöörast ajama = nimelt kaerapöörise nähtavale tulek tupest.

põlletel olema

Saab tühjaks vaevaks hoolikamgi töö / kui põlletel on kõrbend nurmenõlv (lk. 28) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: põlle = kõrge, kuiv ja liivane maa, põllumaa. (Haruldane sõna Urvaste Oe küla).

lumepõnk

Veel kevad magab lumepõngal keras (lk. 9) / Aavik: põnk, -ga (*murd.*) = küngas, kühm; jäme koht lõngas / Ösr: põnk, põndak = väike küngas, kõrge kuiv koht aasal või põllul.

viljariibmed

— — vakas on koos ligi nelja aastakümne viljariibmed (lk. 6) / Aavik: riive, -be, mitm. riibmed, (*murd.*): kaabe, vähene jäänus / Ösr: — / Autor: riibmed = riibumisel (riisumisel) saadud jäänused.

rõha

Veel lohul püsind rõha vähe aega (lk. 28) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: rõha = mitte veel küpsenud vili, tera veel pehme viljapeas (Urvaste Oe küla).

sompub

— — udus sompub karge lõikuspäev (lk. 30) / Aavik: sompima (-bin) (*murd.*) segi ajama, segi pildudes rikkuma / Ösr: sompuma = sompu minema; sompus = segane, udune olema.

koplisoot

— — kus koplisoodil värske muda lõhnab (lk. 9) / Aavik: — / Ösr: soot, soodi = koold umbekasvanud jõesilmas / Autor: soot = vesine koht madalal maal, näit. heinamaal.

sorpund

Tuul — — / kahlab sorpund kõrtes kuni vööni (lk. 29) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: sorpuma = murduma, sassi minema, viljakörte kohta (Urvaste Oe küla).

sõörd

On lumi sõnajalad sõõrdu magand (lk. 19) / Aavik: sõõrd, -ru, mitu tähendus: kütis, maharaiut metsa põletus põllumaaks / Ösr: sõõrd, sõõru: 1. *etn.* ale, mullaga katmata kütis jne. / Autor: sõõrd = siin mitte kütise tähenduses, vaid igasugune maharudjutud hein jne. oli sõõrdu.

tsäuk

Suur hiirehernes koldseid tsäuku vatrab (lk. 22) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: tsäuk, tsäugu = kobar.

ujuseemned

Tõi vesi neid, siis jälle pääsid voolu / need läikivmustad kõhnad ujuseemned (lk. 17) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: »uju» sõnast »ujuma» = ujuvad seemned veepinnal.

ummisjalu

Käid ummisjalu, valge samblapuru / on kuiv ja murdub nagu habras klaas (lk. 16) / Aavik: ummisjalu = jalad kinni, jalad koos (hüppama) / Ösr: ummis-

jalu täh. ka = ettevaatamatult, mõtlematult tormama / Autor: ummisjalu = nagu seotud jalgadega, lühikeste sammudega.

vatrama

vt. eelmine tsitaat / Aavik: — / Ösr: vatrama vt. vaterdama / Autor: vatrama = algset: palju rääkima, aga ka midagi ohtralt tegema.

viherhaljas

Puud aga tõstvad viherhaljaid latvu (lk. 21) / Aavik: viher (-a) (*soome*) = roheline / Ösr: viherpuu = türnpuu / Autor: viherjas = rohekas.

*virpinud*³ lõngakera

✓ Kerida tagasi seda suurt virpinud lõngakera (lk. 5) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: virpima = sassi minema, virpi minema (Urvaste Oe küla).

*võhlama*⁴

Sää! lendav-muda pööritlusis võhlab / jõcussi vingerdus — — (lk. 19) / Aavik: võhl (-u) = võlu / Ösr: — / Autor: võhlama = elavalt liikuma (laste kohta: mis sa võhlad?). (Urvaste Oe küla).

viljaüidusk

Siis viljaüidusk tõusis vaksa pikku (lk. 15) / Aavik: — / Ösr: — / Autor: viljaüidusk = kehv kängu jäänud vili (Urvaste Oe küla).

ähinsadu

— — tuhkjas kihar / kui räbal kleepub peenes ähinsaos (lk. 30) / Aavik:— / Ösr: — / Autor: ähinsadu = ähinal, kõvasti ning ägedalt sadav vihm.

õtsk

Õtsk laotab petlikke ning laiuhõlmu (lk. 19) / Aavik: — / Ösr: õtsk, õtsu (*murd.*) = soine kallas / Autor: Õtsk = *murd.* vorm sõnast õtk

Kokku nelikümmend (40) sõna, hulgas murdesõnu, neologisme ja autori omaloomingut.

II. Tähelepanekuid mõttestikust

See haruldaset intensiivne ja nii vormilt (sonett) kui sisult (maastik) ühtlane luuleteos näib sisaldavat looduslüürikat otse ridalalikus stiilis ja mõistes. Teada on, et autor kirjutas osa sonetidest oma murdeuurimisretkedel otse maastikus mitmel pool Eestis. *Inimene* esineb, nagu Ridalal, vaid harukorral ja nähakse üldkujuna. *Naisest* näit. öeldakse: »Need naised, töös ja sigimises vahvad / tuult täis neil undrukud kui roosad põied». *Mehest*: »Niisama mõttetult kui hobu astub / mees rambind-käsi hoiab adrapuud». *Lapsed* aga esinevad

³ Lisasõnastik: virp, -i = valesi keritud, haspeldatud või kääritud lõng; ettetikkuv, teisi tülitav inimene.

⁴ Lisasõnastik: võhlama = jooksmata, loomadega askeldama
võhl, -u = ümberhulkuja, kärsitu inimene.

korra »lapsed kobarana». Teisel korral nimetatakse tervikuna *rahvas*, kes »tõuseb valgusele vastu».

Teisalt kirjeldades inimest autor kasutab pars pro toto -meetodit, nimetades luuletuste pildistikus inimese nägu, ajusid, vereringvoolu ja skeletti. Mõnel korral on nimetatud silm, kõrv, suu ja juuksed ning luustiku osad nagu ribid, niudekaar, põlveplaat, küünarluu, rusikad ja kolp.

Ka luuletaja *mina* väldib nagu meelega oma inimlikku olemust või tundeid kirjeldamast. Ta ütleb enese olevat titaan või mäevaim ja alles »kui minust vahel kaob titaanlik ramm / ja rõhuv jõuetus mu põue kipub / siis inimesena poen alla orgu». Sest inimene on jõuetu. Ta kannab eneses »maa sünget mõtet» ja hajub mullaks nagu kõik muugi, nagu »kõdunenud, ussitanud seen». Või ilusamini öeldes: »Maa õnaraisse laiali ma vajun / ja juuksed pleekuvad kui tihe lõuend». Muidu on teemana roheline orumaastik, »halja maa pildistik» (K. Muru).

Talvevaateid on harva. Autor viibib rabasoode, sisevete, tiikide, ojade, jõgede kaldavete ääres ja nende taimestiku keskel, laanes, nõmmel ja põndastikus. Vahel põigatakse ka küngastele, niitudele, palgimetsa, talupõldudele ja hoonete lähedale.

Autori teisenemised toimuvad siis võimsast titaanist nõrgaks inimeseks. Teisalt samastub ta inimesena loodusega — neid samastumisi on palju — sest »maa ihumahlast toitume kõik». Talle on näit. »kalad nagu vennad», kes »selgadega müksavad». Kui aga »viimne inimõte lahkub ajast / siis taimeloomus naeratab su suul».

Teisenemised, samastumised ja metamorfoosid näitavad, et see teos on suurel määral ka siseheitluste ja enesetsingute raamat. Ja üks väljendagi loodus mõnikord paremini seda, mis inimesel viimse lausumata veenena ainult »eksleb valulisel suul».

Isiku muundumised võtavad mõnikord võika ilme. Nii on »mürkputkes tõusnud jäle lapsetapja / ja poodud mees on kasvand hiiglatakjaks». Inimkehi aga on metsas moondunud puudeks, need kutsuvad luuletajatki »suisa-suudel».

Võti läbi kogu Kangro luuletoodangu kestvale autori ja *puude* sugulussuhtele leidub juba selles kogus. »Puu, kus ta eales oma juuri ajab / mu rinda ulatuvad peened narmad — / ma olen maa.» Või teisel, kus koolnu kolbas nagu nõus öeldakse olevat peidul »seeme, kust võrsub ükskord pahklik hiigelpuu». Kuid mitte ainult puude juured ei ole luuletaja rinnas ja seemned kolbas, vaid tal on maa all puudega koguni ühine süda. »Ka varsti minul nagu kõigil puudel / maa sügavuses ühissüda lööb.» Sonettide puud, muide, on enamasti madalad: hala-, roni- või tuhkurpaju, kulu- või liivakadak, mõned laanekuused, soomännid ja haavad ning pihlak »võrreldav pillirooga».

Nägemismeel on sonettides otse eidetismini tugevasti esindatud, nagu Tuglase toodangus.

Värviskaala on siiski piiratud ja väga ühtlane: üldiseim värvitoon on pruun, pruunjas, hallpruun, roheline, sinine, hall, hallmustjas ja tuhmvalge. Korra on nimetatud ka määdind-roosa, krell-kollane ja lilla. Valitsevad maa- ja mulla-värvid, nagu ka luuletaja maailmavaade ja mõttestik selles kogus on maa-lähedane, sest »ei ole tugev see, kes mullast irdub».

Über die Elemente eines Dichterwerkes

Eeva Niinivaara

Bernhard Kangro (1910) veröffentlichte als Student in Tartu (Dorpat) seine Erstlingssammlung »Sonetid», die von seltener Einheitlichkeit und Intensität ist und 45 Sonette enthält, vor allem Naturdichtung Einmalig in der estnischen Lyrik ist seine kraftvolle, botanische Genauigkeit erreichende, gleichzeitig aber doch emotional wahrnehmende Art der Beobachtung im Bereich der Pflanzenwelt.

Durch den sprachlichen Ausdruck werden die treffenden Schilderungen unterstützt. Dialektwörter aus dem Süd-estnischen und Neologismen sind darin

enthalten, desgleichen eigene Wortschöpfungen des Verfassers.

Bernhard Kangro wurde einer der produktivsten estnischen Schriftsteller. In den 37 Jahren, die er bis jetzt als Verfasser tätig war, hat er 14 Gedichtsammlungen veröffentlicht und 12 Romane. Es gibt Übersetzungsanthologien seiner Gedichte in englischer, deutscher, lettischer und finnischer Sprache. Er betätigt sich ferner als Literaturforscher und ist die führende und organisierende Gestalt estnischen literarischen Lebens ausserhalb des Landes.